

Personalism, Populism and Socio-Political Polarization in Slovakia

UDC 323 + 316.3 (437.6)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172636>**Klyuchkovych Anatoliy****Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6573-6500>, anatoliy.klyuchkovych@uzhnu.edu.ua*****Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine)***

Abstract.

The relevance of this study is determined by the spread of personalized forms of populism in Central European countries, and particularly in Slovakia, where the increasing role of leader-centred politics has been accompanied by a weakening of party-ideological mechanisms of political representation. The Slovak case is chosen as the most illustrative in both conceptual and empirical dimensions of the problem under investigation.

The aim of the study is to identify the characteristics of personalist populism in Slovakia and to reveal its impact on the intensification of socio-political polarization. The research focus is directed toward analyzing the discursive strategies employed by the two most prominent representatives of personalist populism – V. Mečiar (HZDS) and R. Fico (Smer-SD).

Results. The analysis demonstrates that leader-driven populism operates as an effective tool of electoral mobilization in the Slovak political arena. It is shown that the personalist cleavages “Mečiar vs anti-Mečiar” and “Fico vs anti-Fico” at different stages became central axes of socio-political polarization. It is established that both leadership cases influenced political dynamics through populist rhetoric of “defending the people”, paternalism, etatism, nationalism, and a critical stance towards elites and external institutions. Under conditions of weak institutionalization of political parties and high electoral volatility, personalist populism generates significant risks for the stable functioning of democracy.

Conclusions. Both cases of personalist populism triggered waves of societal polarization that intensified confrontational patterns of political interaction and led to changes in power. The Slovak experience is indicative in the broader Central European context, as it confirms the vulnerability of “new democracies” to personalized forms of populist discourse and political mobilization.

Keywords: leadership, populism, socio-political polarization, political discourse, Slovakia, Central Europe

Персоналізм, популізм і суспільно-політична поляризація у Словаччині

Ключкович Анатолій***ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)***

Анотація.

Актуальність дослідження обумовлена поширенням персоналізованих форм популізму в країнах Центральної Європи та Словаччині зокрема, де посилення ролі лідероцентричної політики супроводжується ослабленням партійно-ідеологічних механізмів політичного представництва. Словацький кейс обрано як найбільш показовий у концептуальному та емпіричному аспектах досліджуваної проблематики.

Метою дослідження є з'ясування особливостей персоналістського популізму в Словаччині та розкриття його впливу на загострення суспільно-політичної поляризації. Дослідницький фокус зосереджено на аналізі дискурсивних стратегій двох найбільш успішних репрезентантів персоналістського популізму – В. Мечіара (HZDS) та Р. Фіцо (Smer-SD).

Результати. Визначено, що у словацькому політичному просторі лідерський популізм функціонує як ефективний інструмент електоральної мобілізації. Показано, що персоналістські поділи «Мечіар / анти-Мечіар» та «Фіцо / анти-Фіцо» в різні періоди ставали центральними осями суспільно-політичної поляризації. Встановлено, що обидва лідерські кейси впливали на політичну динаміку через популістську риторику «захисту народу», патерналізму, етатизму, націоналізму, критичного ставлення до еліт і зовнішніх інституцій. В умовах слабкої інституціоналізації політичних партій і високої електоральної волатильності персоналістський популізм створює суттєві ризики для стабільного функціонування демократії.

Висновки. Обидва кейси персоналістського популізму спричинювали хвилі суспільної поляризації, що посилювали конфронтаційність політичної взаємодії та призводили до зміни влади. Досвід Словаччини є показовим для ширшого центральноєвропейського контексту, оскільки підтверджує вразливість «нових демократій» до персоналізованих форм популістського дискурсу та політичної мобілізації.

Ключові слова: лідерство, популізм, суспільно-політична поляризація, політичний дискурс, Словаччина, Центральна Європа.

Вступ.

Популізм є однією з ключових характеристик політичного процесу в країнах Центральної Європи, що істотно впливає на динаміку партійної конкуренції та якість функціонування демократичних інститутів. В останні десятиліття особливої актуальності набуває його персоналістський вимір, пов'язаний з посиленням ролі лідероцентричної політики та ослабленням партійно-ідеологічних механізмів політичного представництва. Посилення впливу персоналістського популізму відбувається паралельно з поширенням ліберальних тенденцій в регіоні, що зумовлюють соціально-поляризаційні процеси та ставлять під загрозу сталість демократичних інститутів. Словацький контекст є концептуально та емпірично важливим для розуміння цих процесів, адже впродовж трьох десятиліть політична динаміка країни значною мірою визначалася лідероцентричними формами мобілізації та циклічними хвилями поляризації суспільства.

Метою дослідження є з'ясування специфіки персоналістського популізму в Словаччині та висвітлення його впливу на загострення суспільно-політичної поляризації. Основну увагу зосереджено на двох ключових репрезентантах персоналістського популізму – політичних лідерах В. Мечіарі та Р. Фіцо, які в різні періоди ставали центральними осями соціополітичних розмежувань. Аналіз словацького кейсу має важливе значення у ширшому центральноєвропейському контексті, оскільки він демонструє яким чином у «нових демократіях» персоналізовані форми популізму здатні змінювати параметри партійної конкуренції та впливати на структуру соціополітичних розмежувань.

Аналіз попередніх публікацій. Проблематика персоналізму та популізму набула особливої ваги в контексті сучасних політичних трансформацій. Дослідники все частіше розмірковують над тим, як персоналізація політики змінює демократію, наголошуючи здебільшого на критичних аспектах її впливу (Frantz et al, 2021; Dudinská et al, 2020; Landau, 2020). У словацькому контексті феномен персоналістського популізму знайшов висвітлення в публікаціях Ю. Марушяка, О. Гіарфашової, Р. Глаткого, М. Секерака і Я. Немеца. Автори наголошують на тенденціях поєднання слабкої інституціоналізації партій із домінуванням харизматичних лідерів, що спричиняє формування персоналістських розмежувань. У цих дослідженнях обґрунтовуються висновки, що «політична культура у поєднанні з інституційними стимулами визначає персоналізацію словацької політики» (Sekerák & Němec, 2023, p. 153), а «лідерськоорієнтовані партії є домінуючим стандартом у словацькій політиці» (Gyárfášová & Hlatký, 2023, p. 4).

Попри помітний науковий інтерес, низка аспектів залишаються недостатньо дослідженими, зокрема

питання взаємозв'язку популізму та персоналізму, а також механізми перетворення персоналістського популізму на джерело відносно стійких ліній соціально-політичної поляризації. Саме ці аспекти знаходяться у фокусі даного дослідження, яке поєднує концептуалізацію персоналістського популізму з емпіричним аналізом політичного дискурсу та його впливу на динаміку суспільно-політичної поляризації в Словаччині.

Результати дослідження.

Персоналістський популізм характеризується концентрацією влади навколо харизматичного лідера, який претендує на пряме представництво народу. Персоналізм і популізм знаходять сприятливий ґрунт для симбіотичного розвитку насамперед у незрілих демократіях, де вони постають на перетині інституційної нестабільності, фрагментації партійної системи та високої електоральної волатильності.

Персоналізація політики в країнах Центральної Європи, і зокрема Словаччині, виступає одним із проявів трансформації представницької демократії, у межах якої традиційна роль партій як основних агентів народного представництва поступово поступається індивідуалізованому політичному лідерству. Ці процеси здебільшого критично розглядаються в науковому дискурсі. Посилення персоналістського виміру політики супроводжується низкою негативних наслідків: зростає інтенсивність популістської риторики, підвищується ризик ерозії демократії, а політична конкуренція дедалі частіше набуває поляризованого характеру (Frantz et al, 2021, p. 94).

Популістські лідери можуть ініціювати формальні та неформальні конституційні зміни, які часто сприймаються як потенційна загроза демократичному порядку (Landau, 2020, p. 293). Адже просуваючи такі зміни, лідери прив'язують конституціоналізм до власної харизми й прагнення утримати владу. У цьому контексті персоналістська та популістська вразливість словацької політики є проявом глибшого процесу, що в політологічному дискурсі трактується як «криза або виснаження демократії» (Dudinská et al, 2020, p. 6).

У словацькому політичному просторі лідерський популізм став одним із найефективніших інструментів електорального маркетингу та мобілізації виборців. Електоральні успіхи І. Матовіча, П. Пеллегріні, Р. Суліка, Б. Коллара та М. Котлеби засвідчують, що політики можуть створювати ефективні партійні проекти, спираючись насамперед на власну репутацію, медійність і лідерські якості. Проте в даному контексті варто виокремити дві найбільш успішні та контраверсійні постаті, які виразно демонструють дієвість і багатогранність механізму впливу персоналістського популізму на суспільно-політичну поляризацію. Мова йде про В. Мечіара та Р. Фіцо – політичних лідерів, ставлення до яких

розділяло словацьке суспільство на два антагоністичні табори та суттєво впливало на партійно-політичну конкуренцію.

На ранньому етапі державності Словаччини (1993–1998 рр.) політичне життя країни визначалося поляризацією навколо постаті прем'єр-міністра Владіміра Мечіара (словац. *Vladimír Mečiar*). Харизматичний стиль, популістська риторика та авторитарні методи управління зумовили появу нестандартного типу суспільно-політичного поділу за віссю «Мечіар vs анти-Мечіар». У цей період словацька політика виразно демонструвала, що її структурування може відбуватися не за класичними ідеологічними чи соціальними лініями поділу, а за ставленням до лідера.

Риторика Мечіара еkleктично поєднувала патерналістські, націоналістичні, народоцентричні та сувереністські мотиви, що забезпечувало широкий резонанс серед різних суспільних груп. У патерналістському дискурсі він підкреслював власну виняткову роль у творенні словацької державності, що підживлювало логіку протиставлення політичним опонентам. Показовим є фрагмент його виступу в парламенті в 1994 р.: «Я один з архітекторів цієї конституції і знаю, що в ній я написав» (*Stenografická*, 1994). Таке позиціонування формувало образ «засновника держави» чи «батька нації», який володіє «особливим» мандатом і виходить за межі звичайної демократичної легітиматії.

Народоцентричний популістський стиль В. Мечіара спирався на сконструйований образ «лідера з народу», який нібито уособлював «справжню» волю громадян. Хоча популізм зазвичай апелює до абстрактного «народу», Мечіар підмінив його етнічно маркованою категорією «словацького народу» (*Deegan-Krause*, 2012, р. 186). Після розпаду Чехословацької федерації Мечіар позиціонував себе як символ «суверенної Словаччини», регулярно протиставляючи «простих словаків» «празьким» і «брюссельським» елітам. Такий антиелітизм формував у суспільстві відчуття прямої демократії, за якої Мечіар виступав чи не єдиним справжнім представником інтересів народу та суверенної Словаччини. Персоналістський кліваж, підсилений апеляціями до «простого народу», присутній і в програмних положеннях партії HZDS (*HZDS*, 1998).

У політичній діяльності Мечіар спирався на організаційний і мобілізаційний потенціал своєї партії HZDS (словац. *Hnutie za demokratické Slovensko*), водночас персонально підживлюючи її електоральну привабливість. Це закріпило в словацькій політиці модель лідероцентричної партії, у межах якої персональна влада домінує над програмними чи ідеологічними засадами. На чолі HZDS він перетворив харизматичне лідерство на центральну вісь партійної конкуренції та головне джерело політичної мобілізації. На перших парламентських

виборах у незалежній Словаччині (1994 р.) HZDS отримала 35% голосів, що дозволило В. Мечіару сформувати урядову коаліцію (*Statistical Office*, 2025).

Антиелітна риторика, апеляція до «народу» та вимога «порядку» легітимізували концентрацію влади в руках лідера та сприяли зсуву в бік недемократичних практик. Як слушно зауважують дослідники: «Роль харизматичного лідера, уряд якого демонстрував авторитарні тенденції, була настільки визначальною, що конфліктна лінія “мечіаризм – антимечіаризм” стала основним чинником формування політичної арени» (*Sekerák & Němec*, 2023, р. 143).

Посилення авторитарних практик у Словаччині в середині 1990-х рр. спричинило формування широкої коаліції опозиційних сил (від правих лібералів до лівоцентристів), об'єднаних спільною метою усунення від влади В. Мечіара. Однак, попри різку критику та зростаюче суспільне розчарування, Мечіар зберігав лідерські позиції у рейтингах політичної довіри. Наприклад, за даними досліджень FOCUS/IVO в 1998 р. (останній рік урядування) В. Мечіару довіряли 19,8% респондентів, тоді як лідеру опозиції М. Дзурінді – 14,8% (*Bútorová*, 1998). Образ «захисника словаків» забезпечував Мечіару емоційну лояльність частини виборців, тоді як інша частина суспільства сприймала його діяльність як загрозу демократії та європейській інтеграції країни.

Протести 1997–1998 рр. і парламентські вибори 1998 р. перетворилися фактично на плебісцит «за або проти Мечіара». Хоча на виборах 1998 р. партія HZDS зберегла першість (27% голосів), однак не змогла сформувати коаліцію, що означало політичну поразку Мечіара (*Statistical Office*, 2025).

Отже, попри визначальний вплив на політичну динаміку 1990-х рр., персоналістський популізм не набув глибокого соціального укорінення. Відсутність стабільної електоральної бази й довготривалої ціннісної ідентичності не дозволила цьому поділу закріпитися інституційно, але перетворила його на дієвий ресурс політичної мобілізації впродовж двох виборчих циклів.

Інший приклад антагоністичного персоналістського популізму демонструє кейс Роберта Фіцо (словац. *Robert Fico*). Як підкреслюють М. Секерак та Я. Немец, починаючи з 2006 р., ключовим чинником парламентських виборів у Словаччині стало суспільне ставлення до прем'єра Фіцо, яке після виборів 2010 р. оформилося у стійку дихотомію «Фіцо – анти-Фіцо» (*Sekerák & Němec*, 2023, р. 147).

Подібно до В. Мечіара, Фіцо у своїй діяльності спирався на організаційний ресурс партії «Smer-SD» (словац. *Smer-sociálna demokracia*), будучи її засновником і беззмінним лідером. Формально партія тривалий час займала лівоорієнтовану позицію в ідеологічному спектрі, але це не заважало Фіцо ситуативно поєднувати патерналістські,

націоналістичні, соціально-протекціоністські та сувереністські меседжі у варіативному дискурсі.

Популістсько-патерналістський акцент виборчої кампанії 2012 р. відображав слоган «Люди заслуговують на впевненість» (Czvitkovics, 2012), який підкреслював образ Фіцо як захисника «простих людей» і гарантованої стабільності. Сувереністське протиставлення «Брюсселю» набуло особливої виразності в контексті міграційної кризи 2015–2016 рр. Під час виступів проти міграційних квот Фіцо використав сувереністський наратив: «Ніхто не буде диктувати нам, що Словачка Республіка повинна робити, а що ні!» (Vystúpenie, 2015). На з'їзді партії у грудні 2017 р. Фіцо виступив з гаслом «Словачка, а не брюссельська соціал-демократія» (Marušiak, 2021), трансформуючи соціал-демократичний меседж у євроскептичний. Ці риторичні маркери (безпека, гідність, суверенність) стали центральними в популістському дискурсі Smer–SD, забезпечивши партії значну електоральну підтримку. На парламентських виборах 2012 р. вона здобула 44,4 % голосів, що дозволило Р. Фіцо сформувати перший в історії Словачкої Республіки однопартійний уряд.

Європейська міграційна криза 2015 р. принесла електоральні дивіденди не тільки правим популістам. Частина владних партій, зокрема Smer–SD, адаптували антимигрантські правопопулістські меседжі, прагнучи утримати свою електоральну базу на тлі зростання суспільної тривожності (Androvičová, 2016, р. 63). У риторичній Smer–SD домінували націоналістичні акценти, де Словаччина поставала як держава для словаків. На парламентських виборах 2016 р. партія здобула 28,3 % голосів, що дозволило Р. Фіцо знову сформувати урядову коаліцію (Statistical Office, 2025).

Подібно до періоду урядування HZDS, правління Smer–SD супроводжувалося політико-інституційними кроками, спрямованими на концентрацію влади, ігнорування опозиції та поширення клієнтелістських практик, що посилювало розчарування громадян політичною елітою та державною системою загалом (Klyuchkovych, 2023, с. 282). Наприклад, згідно з даними OECD у 2017 р. 85 % словаків вважали корупцію поширеним явищем (OECD, 2019, р. 36), що свідчило про високий рівень суспільного невдоволення.

Каталізатором подальшого загострення стало резонансне вбивство журналіста-розслідувача Яна Куціака у 2018 р., після якого виникла широка суспільна дискусія про політичну відповідальність влади. У країні відбулися масові протести «За гідну Словаччину» (Postavme sa za slušné Slovensko, 2019), які вимагали дострокових виборів і відставки уряду Р. Фіцо. У цей період політична криза та суспільне протистояння досягли свого піка.

Кульмінацією цієї хвилі політичної поляризації стали парламентські вибори 2020 р., які привели до влади опозицію на чолі з популістським рухом

ОЕaNO (словац. Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, ОЕaNO). Виборча кампанія ОЕaNO під керівництвом Ігоря Матовіча (словац. Igor Matovič) була побудована на різкій антикорупційній риторичній та жорсткій опозиції до Р. Фіцо. Ці вибори, подібно до кампанії 1998 р. проти Мечіара, набули ознак плебісциту щодо контраверсійної особи політика, відтворивши персоналізований характер розмежування. Хоча конфлікт «Фіцо – анти-Фіцо» мав радше ситуативний, ніж ідеологічний вимір, він істотно вплинув на суспільну поляризацію, електоральну волатильність і конфігурацію партійної системи (Klyuchkovych, 2023, с. 273–274).

На наступних парламентських виборах 2023 р. Р. Фіцо зумів повернутися до влади, використовуючи зростання суспільного невдоволення діяльністю правлячої коаліції та поляризаційний ефект, пов'язаний зокрема і з російсько-українською війною. Цей результат показав, що персоналістський поділ здатен відтворюватися у змінених політичних умовах, коли лідер отримує можливість повторно акумулювати підтримку. У словацькій політичній системі персоналізм продовжує виконувати роль механізму мобілізації та конкуренції, частково заміщаючи програмно-ідеологічний вимір партійних змагань.

Висновки.

Досвід Словаччини засвідчує, що персоналістський популізм здатен стати джерелом політичної нестабільності й каталізатором суспільної поляризації. Протистояння «за/проти лідера» нерідко підмінювало партійно-ідеологічні розбіжності та переводило конфлікти в емоційно-персоналізовану площину.

Обидва проаналізовані лідерські кейси (В. Мечіар і Р. Фіцо) суттєво впливали на політичну динаміку завдяки поєднанню популістської риторичної щодо захисту народу, етатизму, націоналізму, критичного ставлення до еліт і зовнішніх інституцій. Для популістських лідерів характерним є розуміння мандата як «виключного права» на втілення волі народу, що відкриває шлях до використання неліберальних практик та посилення концентрації влади. В обох випадках персоналістський популізм спричинював хвилі суспільної поляризації, які посилювали конфронтаційність політичної взаємодії та зрештою призводили до зміни влади.

У центральноєвропейському контексті досвід Словаччини підтверджує регіональну тенденцію: демократичні системи зі слабкою інституціоналізацією партій і високою електоральною волатильністю є особливо вразливими до персоналізованих форм популізму. Саме тому словацький кейс має важливе значення для розуміння суспільно-політичних процесів у Центральній Європі та прогнозування потенційно ризикових тенденцій їх розвитку.

REFERENCES

- Androvičová, J. (2017). The migration and refugee crisis in political discourse in Slovakia: Institutionalized securitization and moral panic. *AUC Studia Territorialia*, 16(2), 39–64. <https://doi.org/10.14712/23363231.2017.11>
- Bútorová, Z. (1998). *Changes in the Ranking of Trustworthy Politicians*. http://www.ivo.sk/buxus/docs/vyskum/subor/produkt_4004.pdf
- Czwitkovič, T. (2012). *Smer Campaign: Let's Dance with Kaliňák... Even on the iPad*. <https://medialne.trend.sk/marketing/kampan-smeru-let-dance-kalinakom-aj-ipade?Utm>
- Deegan-Krause, K. (2012). Populism, democracy, and nationalism in Slovakia. In C. Mudde & C. Rovira Kaltwasser (Eds.). *Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?* (pp. 182–204). <https://doi.org/10.1017/CBO9781139152365.010>
- Dudinská, I., Cirner, M., Székely, G. (Eds.). (2021). *Parliamentary Elections 2020 in Slovakia*. Prešov University in Prešov.
- Frantz, E., Kendall-Taylor, A., Nietzsche, C., & Wright, J. (2021). How Personalist Politics Is Changing Democracies. *Journal of Democracy*, 32(3), 94–108. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2021.0036>
- HZDS. (1998). *Contract for the Third Millennium between HZDS and the Citizens of the Slovak Republic. Programme Intentions*.
- Klyuchkovych, A. (2023). The Party System of Slovakia in the Context of Contemporary Challenges. In *Political Institutions and Processes in the Countries of Central and Eastern Europe at the End of the 20th – Beginning of the 21st Centuries: Collective Monograph* (pp. 269–294). Uzhhorod: Lira.
- Landau, D. (2020). Personalism and the trajectories of populist constitutionalism. *Annual Review of Law and Social Science*, 293–309. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-041420-113519>
- Marušiak, J. (2021). ‘Slovak, not Brussels Social Democracy’: Europeanization/De-Europeanization and the ideological development of Smer-SD before 2020 parliamentary elections in Slovakia. *Czech Journal of Political Science*, 1, 37–58. <https://doi.org/10.5817/PC2021-1-37>
- NRSR. (1994). *Stenographic Record of the 27th Session of the National Council of the Slovak Republic held on 9–11, 16–18, 22–25 March 1994*. <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/dsdocumentvariant?Documentvariantid=12499&filename=zazn.pdf&ext=pdf>
- OECD. (2019). *OECD Economic Surveys: Slovak Republic 2019*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-svk-2019-en
- Postavme sa za slušné Slovensko. (2019). *Let Us Stand Up for a Decent Slovakia*. <https://www.zaslusneslovensko.sk/>
- Sekerák, M., & Němec, J. (2023). Slovak political parties and party system: Between cleavages and strong leaders. In A. Lorenz & D. Dalberg (Eds.). *Das politische System der Slowakei* (pp. 141–164). Wiesbaden: Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-42633-0_8
- Speech by R. Fico. (2015). 54th Session of the NCSR. <https://tv.nrsr.sk/archiv/schodza/6/54?Id=149236>
- Statistical Office of the Slovak Republic. (2025). <https://volby.statistics.sk/>